

PRATARMĖ

Be daugybės kitų problemų, archeologai tyrinėja ir visuomeninių santykių raidą. Tai labai sudėtingas ir nelengvas klausimas. Tik šio šimtmečio trečiojo dešimtmečio pabaigoje ir ketvirtąjo pradžioje archeologinė medžiaga buvo pripažinta kaip pilnavertis istorinis šaltinis, kuriuo remiantis galima spręsti įvairias istorijos problemas, tarp jų ir visuomeninių santykių. Pagrindinį vaidmenį, be abejojimo, čia suvaidino gilesnis marksistinės-lenininės metodologijos pažinimas.

Gamybinių jėgų lygis yra visuomeninių santykių išsivystymo rodiklis. O įvairių materialinės kultūros sričių tyrinėjimai tiesiogiai susiję su gamybinių jėgų tyrinėjimais. Štai čia ir glūdi archeologinio šaltinio svarba. Žinoma, negalima užmiršti jo specifikos. Archeologinė medžiaga pati savaime neteikia tiesioginės informacijos apie visuomeninių santykių raidą. Ją archeologai turi išgauti, o tai ne taip jau paprasta: archeologiniai šaltiniai yra tik rekonstruojamų reiškinų rezultatas. Todėl labai svarbu visapusiškai išstudijuoti archeologinį šaltinį. Jis tiriamas morfologiniu, funkcinu, tipologiniu ir kitais aspektais. Pastaruoju metu didelę pagalbą teikia tikslieji mokslai, kurie padeda ištirti radinio fizines, chemines, biologines ir kitas ypatybes. Tai ypač praplečia istorinę informaciją. Suprantama, dėl tos priežasties archeologui yra didelis pavojus paskęsti paties šaltinio — archeologinio radinio — tyrinėjimuose. Tačiau šis darbo etapas yra ne tik labai svarbus, bet ir būtinas. Dėl netikslios archeologinio šaltinio interpretacijos kuriuo nors požiūriu gali atsirasti didelių klaidų teoriniuose apibendrinimuose. Štai dėl ko archeologų darbuose tiek daug dėmesio skiriama patiems radiniams, visapusiškai jų analizei. Tai labai ryškiai atsispindi ir šiame leidinyje.

Klausimas, kada Lietuvoje suiro pirmą kartą bendruomenė ir ėmė formuotis klasinė visuomenė, jau turi savo tyrinėjimų istoriją. Pirmą kartą jis buvo keltas šių eilučių autorės kandidatų disertacijoje (Volkaitė-Kulikauskienė R., 1950, p. 183—190). Remiantis kapuose randamomis įkapėmis, jų kokybiniais ir kiekybiniais skirtumais, taip pat karių kapais su žirgais, bandyta teigti, jog IX—XII a. Lietuvoje ėmė formuotis klasinė visuomenė. Kiek vėliau specialiai ta tema pasirodžiusiam straipsnyje (Volkaitė-Kulikauskienė R., 1955, p. 120—138) mėginta pasekti visuomeninių santykių raidą nuo pat pirmųjų m. e. amžių iki II tūkstantmečio pradžios. Pirmą kartą bendruomenės irimo pradžia laikyti pirmieji m. e. amžiai, V—VIII a. — klasinės visuomenės formavimosi ir IX—XII a. — ankstyvojo

feodalizmo laikotarpis. Tokia klasifikacija pateikta ir pirmojoje tarybinėje Lietuvos istorijoje (Kulikauskas P., 1957, p. 5—58).

Maždaug tuo pačiu metu klasinės visuomenės susidarymą pradėjo tirti viso Rytų Pabaltijo archeologai. Didelės vertės turėjo estų archeologo H. Moros ta tema sąjunginėje spaudoje paskelbtas straipsnis (Moopa X. A., 1953, c. 105—132), kuriame nemaža pasitelkta ir Lietuvos archeologinės medžiagos. Klausimas spręstas labiau diferencijuotai tiek chronologiniu, tiek teritoriniu požiūriu. Klasinės visuomenės susidarymo pradžia laikytas X a., kartu pabrėžiant, jog Lietuvoje šis procesas vykęs anksčiau negu kituose Rytų Pabaltijo kraštuose.

Kadangi Rytų Pabaltijo kraštai yra agrariniai, suprantama, klasiniai santykiai turėję vystytis feodalinių santykių kryptimi. Todėl neatitikusiai archeologai ėmė kelti feodalinių santykių genezės klausimą (Moopa X. A. и Лиги X. M., 1969, c. 118—153; Волкайте-Куликаускаене Р., 1971, c. 1070—1076). Kadangi klasinės visuomenės susidarymas yra vienas svarbiausių valstybės kūrimosi rodiklių, imtasi spręsti Lietuvos valstybės užuomazgos klausimą (Volkaitė-Kulikauskienė R., 1970, p. 270—273; 1978, p. 4—13). Archeologų padarytomis išvadomis plačiai pasinaudojo istorikai, tyrinėdami sudėtingą Lietuvos valstybės susidarymo klausimą (Пашуто В. Т., 1959; Паšута В., 1971). Archeologiniai šaltiniai daugeliu atvejų papildė rašytinius, leidė geriau suprasti pastaruosius, nors tiek dėl feodalinių santykių genezės, tiek dėl valstybės susidarymo pradžios pastaruoju metu tyrinėtojų nuomonės skiriasi. Tai ryškiai atsispindi ir rusų kalba išėjusioje Lietuvos istorijoje, kurioje feodalinių santykių formavimosi pradžia Lietuvoje nukeliama net į XI amžių (Таутавичюс А., 1978, c. 19—23).

Archeologiniai šaltiniai nebylūs, be žodinės informacijos ir kartais dėl to labai skirtingai interpretuojami. Jie geriausiai atspindi turtinį skirtumą, kuris neišvengiamai veda prie socialinės nelygybės. Tačiau nustatyti, kada turtinė nelygybė pagimdo socialinę priespaudą, nelengva. Čia ir kertasi įvairios nuomonės.

Bene patikimiausi liudininkai yra tyrinėti piliakalniai, kurie galbūt daugiausia gali pasakyti, sprendžiant socialines problemas (Волкайте-Куликаускаене Р. К., 1978, c. 12—18). Įvairūs jų perstatinėjimai atspindi skirtingus visuomenės raidos etapus. Be to, čia jau galima kalbėti apie to meto bendruomenės narių išnaudojimą, jų pareigas statant pilis bei kitus gynybinius įrenginius.

Nagrinėjant visuomeninius santykius, pastaruoju metu atkreiptas dėmesys į kapų išsidėstymą kapinyne. Pastebėta, kad, parenkant mirusiajam vietą, būdavo atsižvelgiama į jo socialinę padėtį. Antai, tiriant X—XI a. Žasino kapinyną, Šilalės raj., ir sekant horizontalią kapų struktūrą, nustatyta, jog turtingi kapai telkėsi vienoje, o neturtingi—kitoje kapinyno dalyje (Vaitkunsienė L., 1978a, p. 23—35). Tai dar vienas socialinės nelygybės įrodymas.

Taigi visuomeninių santykių raidai Lietuvoje pasekti pasitelkiami vis nauji šaltiniai, įvairiau jie interpretuojami, o tai neabejotinai teigiamai atsiliepia tokios svarbios problemos nagrinėjimui. Tačiau klausimas dar toli gražu neišspręstas. Šis „Lietuvos archeologijos“ tomas bent nedidele dalimi prisidės prie visuomeninių santykių nagrinėjimo ir neabejotinai sudarys tam tikrą tyrinėjimų etapą. Darbe aptariami įvairūs archeologiniai paminklai, kurie vienu ar kitu aspektu įneša kiek šviesos ir į visuomeninių santykių nagrinėjimą.

Labai svarbių duomenų davė 1976—1978 m. tyrinėtas Narkūnų piliakalnis, Utenos raj., kurio I tūkstantmečio pr. m. e.—pirmųjų m. e. amžių sluoksnyje buvo aptiktos žalvario apdirbimo dirbtuvių liekanos. Įvairios liejimo formos, tigliai, krosnelės liekanos, žalvario žaliava ir kai kurie gaminiai aiškiai rodo, kad jau I tūkstantmetyje pr. m. e. Lietuvoje būta specialistų amatininkų, galėjusių apdirbti žalvarį. Amatininkų išsiskyrimas, be abejo, skatino pirmąsias bendruomenės irimą. Šiam klausimui skirtas A. Luchtauno straipsnis.

Kada suiro pirmąsias bendruomenines santvarkas Lietuvoje, bene tiksliausiai į šį klausimą padeda atsakyti A. Tautavičiaus tyrinėti Taurapilio, Utenos raj., V—VI a. datuojami pilkapiai, kurių kasinėjimų duomenys skelbiami šioje knygoje. Ypač dėmesį patraukia to meto vadinamasis kunigaikščio kapas, įrengtas atskiroje pilkapyno dalyje dideliame pilkapyje. Mirusysis palaidotas su žirgu ir brangiomis įkapėmis, iš kurių ypač išsiskiria importinis kalavijas, nešiotas paausotu sidabru puoštos makštyse, paausotos diržų sagtyr ir kiti įvairūs brangaus metalo dirbiniai. Apskritai V—VI a. datuojamų tokių „kunigaikščių“ kapų žinoma visoje Europoje, ir Lietuva nėra išimtis. Tokios brangios įkapės—kalavijas, geriamasis ragas, kovos žirgas—bū-

dingos to meto kilmingiesiems. Jų išsiskyrimas iš bendruomenės rodo jau buvus teritorinę bendruomenę.

Viena ryškiausių to meto kilmingųjų žymė, kaip jau sakyta, buvęs kalavijas. Jo genezei, paplitimui bei datavimui skirtas V. Kazakevičiaus straipsnis. Jame autorius aptaria pačius ankstyvuosius V—VIII a. datuojamus vienašmenius kalavijus be skersinių ir nurodo, kad jie dar buvo naudojami ir X a. greta tuo metu pasirodžiusių jau tobulėsiusių vienašmeniu ir dviašmeniu kalavijų su skersiniais. Paieškojęs analogijų kaimyniniuose kraštuose, V. Kazakevičius teisingai pabrėžia šio ginklo socialinę reikšmę.

Minėti straipsniai, be abejonės, padeda geriau suprasti, kaip ir kada Lietuvoje suiro pirmąsias bendruomenines santvarkas. Kiti du straipsniai kalba jau apie klasines visuomenes apraiškas. Vienas jų skirtas IX—XIII a. stiklo karoliams aptarti (aut. O. Kuncienė). Karoliai nagrinėjami grupėmis pagal spalvą ir formą, daugiausia dėmesio kreipiant į jų paplitimą, chronologiją bei kilmę. Iš technologinės analizės, kurią atliko J. Ščiapova Maskvos valstybinio universiteto archeologijos laboratorijoje, ir analogijų iš kaimyninių kraštų aiškėja, kad didelė karolių dalis buvo įvežta. Tad jie gali būti tiriami ir kaip prekybos objektas. Kadangi importuotų dirbinių paprastai randama turtinguose kapuose, jie yra patikimas šaltinis ir visuomeniniams santykiams tirti.

Tačiau ne vien materialinės kultūros reiškinių analizė padeda skverbtis į šios sudėtingos problemos tyrinėjimus. Kai kurių dvasinės kultūros apraiškų, archeologams labiausiai pažįstamų iš laidosenos, stebėjimai irgi leidžia tarti naują žodį. Antai L. Vaitkunsienė, ištyrinėjusi žirgų aukas žemaičių X—XI a. kapinyuose, daro išvadą, kad jos buvo atliekamos tik pasitvirtintiems to meto visuomenės nariams.

Knyga užbaigiama G. Česnio straipsniu. Iš jo sužinome, kaip atrodė II—V a. Lietuvos žmonės. Didžiausią dėmesį tyrinėtojas skiria centrinės Lietuvos plokštiniams kapinyams, lig šiol davusiems daugiausia antropologinių duomenų.

Redkolegija tikisi, kad knyga sudomins ne tik archeologus, bet ir istorikus, studijuojantį jaunimą ir apskritai plačiąją visuomenę.

R. VOLKAITE-KULIKAUSKIENE